

Է. ԱՂԱՅԱՆԸ՝ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ
ՀՆՉՈՒՅԹԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԲԱՆ

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Վ. Զ.

Հնչույթի տեսության հարցերը լեզվաբանների միտքը զբաղեցրել են նախորդ գրեթե ողջ հարյուրամյակի ընթացքում, որն էլ խթանել է մի շարք հնչույթաբանական դպրոցների ու հոսանքների առաջացումը: Դրանց մեջ նշանավոր էին հատկապես գործառական (ֆունկցիոնալ) և բաշխական (դիստրիբուտիվ) հնչույթաբանական ուսմունքները, որոնք էլ, մի կողմից, ունեցել են ամենից շատ հետևորդները, մյուս կողմից՝ ամենից շատն են նոր ճյուղավորումների հիմք դարձել:

Հնչույթի տեսության հարցերը գրավել են նաև նախորդ դարի առանձին հայ լեզվաբանների ուշադրությունը, այդ թվում՝ ակադ. Է. Աղայանի, որը Գ. Ղափանցյանից հետո առաջինն էր, որ ոչ միայն անդրադարձավ հնչույթի տեսությանը, այլև փորձեց համաժամանակյա հնչույթաբանության սկզբունքներով քննել գրաբարի հնչույթային համակարգը՝ դրա ուսումնասիրությունը բարձրացնելով որակապես նոր մակարդակի¹:

Է. Աղայանի հնչույթաբանական հայացքները ձևավորվել են շուրջ քառասուն տարվա ընթացքում՝ հեղինակի «Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթացից» (1947) մինչև «Լեզվաբանության հիմունքներ» (1987) բուհական դասագրքերի հրատարակության ու վերահրատարակության ճանապարհին: Այդ ընթացքում անվանի լեզվաբանի հնչույթաբանական հայացքների ձևավորումն ընթացել է ոչ այնքան եղած պատկերացումների մշակման ու հարստացման ճանապարհով, որքան որակական փոփոխությունների: Ինչպես առհասարակ Է. Աղայանի լեզվաբանական հայացքների, այնպես էլ, մասնավորապես, նրա հնչույթաբանական պատկերացումների համար հատկանշական է այն, որ նա կարողացել է տեսնել և գնահատել իր ժամանակի առաջադեմ մտքերն ու գաղափարները, բայց երբեք չի դարձել դրանց պարզ ընդօրինակողը: Երևույթներին քննական հայացքով նայելու նրա կարողությունը օգնել է ոչ միայն տեսնելու նույնիսկ ամենից հեղինակավոր տեսությունների խոցելի կողմերը, այլև հաճախ առաջարկելու նոր լուծումներ:

¹ Տե՛ս Աղայան Է. Բ., Գրաբարի քերականություն, հ. I, գ. Ա, Հնչունաբանություն, Ե., 1964:

Պրոֆ. Աղայանի հնչույթաբանական պատկերացումների ամբողջական քննությունը, հատկապես եթե ներառենք գրաբարի հնչույթաբանության վերաբերյալ նրա տեսակետները, հնարավոր չէ կատարել մեկ հոդվածի սահմաններում, ուստի կսահմանափակվենք միայն հնչույթի տեսության շուրջ նրա տեսակետների զարգացման ու փոփոխության քննությամբ:

Հայ լեզվաբանության մեջ առաջինը Գ. Ղափանցյանն է ներմուծել «հնչույթ» հասկացությունը, բայց չի առաջարկել նոր եզրույթ, այլ գործածել է լեզվաբանության մեջ կիրառություն ունեցող ֆոնեման: Լինելով Բոդունեն դր Կուրտենեի աշակերտը Ս. Պետերբուրգում՝ Ղափանցյանն ընդօրինակել է հնչույթի հոգեբանա-կան բնորոշումը, որին դր Կուրտենեն հանգել էր դեռևս 1899-ին և ավելի խորացրել պետերբուրգյան գործունեության շրջանում²: Գ. Ղափանցյանի «Ընդհանուր լեզվաբանությունը» «կոթողային աշխատություն»³ համարելով հանդերձ՝ Աղայանը նրան չի հետևել նույնիսկ հնչույթի բնորոշման իր առաջին փորձում⁴:

Անվանի լեզվաբանի հնչույթաբանական հայացքների ձևավորման գործում վճռորոշ է եղել ծանոթությունը Ն. Ս. Տրուբեցկոյի «Հնչույթաբանության հիմունքներ» մեծարժեք աշխատությանը (գերմ. հրատ.՝ 1939-ին՝ Պրահայում, ռուս թարգմ.՝ 1960-ին՝ Մոսկվայում): Այդ շրջանից սկսած՝ Է. Աղայանը, հիմք ընդունելով Ն. Տրուբեցկոյի ուսմունքի հիմնական դրույթները, վերանայում է իր հնչույթաբանական պատկերացումները, բայց, որ ավելի ուշագրավ է, նա քննական վերաբերմունք է դրսևորում այդ ուսմունքի նկատմամբ՝ առանձին դեպքերում մերժելով նրանում տեղ գտած որոշ տեսակետներ և առաջարկելով նորերը:

«Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթացից» մինչև «Լեզվաբանության հիմունքներ» Է. Աղայանի հնչույթաբանական պատկերացումների կազմավորման շուրջ քառասնամյա ճանապարհին ուրվագծվում են հնչույթի բնորոշման երեք հայեցակե-

² Հմմտ. «... հնչյունն առանձին վերցրած այնչափ մեզ համար նշանակություն ունի, որչափով նա կազմում է լեզվի հասարակական գիտակցության մեջ անհրաժեշտ և նշանակելի տարր և մեր հոգեկանության մեջ մի ամբողջություն, այսինքն՝ որ չափով մենք ունենք նրա ամբողջական պարտադիր պատկերացումը- հիշողությունը: Հետևապես այդ հնչյունն իբրև «ֆոնեմա» է ի հայտ գալիս մեր մեջ...» (ընդգծումները մերն են - Պ. Վ.) (տե՛ս Ղափանցյան Գ., Ընդհանուր լեզվաբանություն, հ. I, Ե., 1939, էջ 43):

³ Տե՛ս Աղայան Է. Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ, Ե., 1987, էջ 194: Հմմտ. նաև «...Գ. Ղափանցյանի «Ընդհանուր լեզվաբանություն» աշխատությունը... մի լուրջ ներդրում է սովետական լեզվաբանության մեջ... Ամբողջությամբ վերցրած, Գ. Ղափանցյանի «Ընդհանուր լեզվաբանությունը» ներկայացնում է իր ժամանակի սովետական լեզվաբանության ամենաբարձր մակարդակը» (Աղայան Է. Բ., Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Ե., 1962, էջ 217-218):

⁴ Տե՛ս Աղայան Է. Բ., Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթաց, Ե., 1947, էջ 77:

տային փուլեր, որոնք որոշ պայմանականությամբ կարելի է անվանել՝ 1) **հաղորդակցական** կամ **հասարակական** (հմմտ. «Հնչույթ է լեզվական հանրության կողմից հասարակայնորեն գիտակցված և արժեքավորված յուրաքանչյուր հնչյունական հասկացություն(ը)»⁵). 2) **իմացաբանական-ֆիզիկական** (հմմտ. «Հնչույթը միևնույն էական (տարբերակիչ) հատկանիշներն ունեցող հնչյունների ընդհանուրն է և իբրև այդպիսին լեզվի նյութական միավորը»⁶ (ընդգծումը մերն է - Պ. Վ.) 3) **իմաստազատիչ - վերացական** (հմմտ. «... հնչույթը լեզվական կառուցվածքի վերացարկված միավոր է իմաստազատիչ հակադրությունների համակարգում»⁷):

Եթե մինչև «Լեզվաբանության հիմունքները» Է. Աղայանը (ինչպես և լեզվաբաններից շատերը) տարբերակել է երկու կարգի հնչաբանական միավոր՝ **հնչյուն**, որպես կենդանի խոսքում արտա-սանվող նվազագույն նյութական բաղադրիչ և **հնչույթ**, որպես լեզվական պլանում «միևնույն էական հատկանիշներն ունեցող հնչյունների» ընդհանրական պատկերացում, ապա վերոհիշյալ գրքում նա առաջարկում է տարբերակել հնչաբանական միավորների երեք կարգ՝ ներմուծելով նաև **հնչուրդ**⁸ հասկացությունը, որով, ըստ էության, նրա հնչաբանական հայեցակարգը սկզբունքային փոփոխության է ենթարկվում: **Հնչուրդ** եզրույթով նշանակվում է խոսքային պլանի միավորը (նախկին եզրութաբանությամբ՝ **հնչյունը**) (հմմտ. «...հնչուրդը կենդանի խոսքում արտասանված յուրաքանչյուր հնչյունի իրական դրսևորումն է»⁹), հնչյուն եզրույթով՝ հնչուրդների հոգեբանական պատկերացումը (հնչույթն ըստ Բ. դր Կուրտենեի), որը Է. Աղայանը համարում է լեզվական նյութական միավոր (հմմտ. «... հնչյունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ հնչուրդների ընդհանուր ու էական հատկանիշներն արտացոլող պատկերացումը, որը

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Աղայան Է. Բ., Լեզվաբանական հետազոտություններ, Ե., 2003, էջ 89-90: Քաղվածքը այս գրքում տեղ գտած «Հայերենի հնչույթային համակարգի պատմությունից» հոդվածից է, որն առաջին անգամ լույս է տեսել 1961 թ. «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» 2-րդ համարում: Հնչույթի՝ որպես լեզվական պլանի նյութական միավորի ըմբռնումը պահպանվում է 60-ականներին պրոֆ. Աղայանի հրատարակած տարբեր գրքերում («Լեզվաբանության ներածություն», Ե., 1963, էջ 172-173, «Գրաբարի քերականություն. Հնչյունաբանություն», Ե., 1964, էջ 64-65):

⁷ Երկրորդ և երրորդ փուլերի տարբերակիչ կողմերից է այն, որ երկրորդ փուլում Է. Աղայանը հնչույթը համարում է **նյութական** միավոր (հմմտ. նաև. «Մենք, իբրև ելակետ, ընդունում ենք հնչույթի հենց նյութականությունը»), իսկ երրորդ փուլում, ինչպես արդեն տեսանք, այն բնորոշվում է իբրև **վերացական** միավոր:

⁸ Հասկանալի է՝ ինքն էլ առաջարկում է, մեր կարծիքով, «հնչուրդ» հաջողված եզրույթը:

⁹ Աղայան Է. Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ, էջ 237:

միավորում է սովյալ հնչյունի բոլոր հնչույթները¹⁰», իսկ **հնչույթ** եզրույթով՝ լեզվական կառուցվածքի նվազագույն վերացական բաղադրիչը, որն օժտված է միայն տարբերակիչ կամ էական (*релевантный*) հատկանիշներով, ի տարբերություն լեզվական հնչյունի, որին բնորոշ են նաև լրացական կամ ոչ էական (*иррелевантный*) հատկանիշներ: Ըստ էության, լեզվական հնչյունն այն միջանկյալ, անցումային օղակն է, որով կապ է ստեղծվում խոսքային (անհատական) հնչույթի և լեզվական կառուցվածքի վերացարկված բաղադրիչի՝ հնչույթի միջև, որը, այս հայեցակարգի համաձայն, գիտական կոնստրուկտ է (վերացարկված միավոր) ու ոչ թե նյութական միավոր:

Չնայած որ հնչյունի և հնչույթի առաջին տարբերակումները փոքր-ինչ ավելի վաղ են եղել, քան Ֆ. դը Սոսյուրի կողմից հստակորեն կձևակերպվեր **լեզվի** և **խոսքի** սահմանազատման պահանջը (հմմտ. Saussure de F. *Cours de linguistique generale*, Lausanne-Paris, 1916), այնուամենայնիվ, հնչույթաբանական հայե-ցակարգերի տրամաբանությունը տեսությունների զգալի մասի դեպքում ուղղակի բխում է լեզվական և խոսքային պլանների տարբերակման տրամաբանությունից: Այդ մոտեցումն ընկած է նաև Ն. Տրուբեցկոյի հնչույթաբանական ուսմունքի հիմքում. նա ևս հնչյունը և հնչույթը սահմանազատում է. առաջինը՝ որպես խոսքային, իսկ երկրորդը՝ լեզվական պլանի միավոր¹¹:

Հնչաբանական հայեցակարգերը, որոնք տարբերակում են լեզվական հնչյունը խոսքային հնչյունից, տրամաբանական է, որ էլնեն լեզվի և խոսքի այլ ըմբռնումից, քան դա առկա է Ֆ. դը Սոսյուրի «Դասընթացում»: Հայտնի է, որ վերջինս, լեզուն (*langue*) և խոսքը (*parole*) համարելով լեզվախոսության (*langage*) երկու կողմերը, լեզվին վերագրել է միայն հասարակական, իսկ խոսքին՝ միայն անհատական բնույթ (հմմտ. «... լեզվախոսության ուսում-նասիրությունը բաժանվում է երկու մասի. **նրանցից մեկի՝ հիմնականի առարկան է լեզուն, այսինքն՝ էությանը հասարակական և անհատից անկախ մի բան, դա զուտ հոգեկան գիտություն է. մյուսի՝**

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Թվում է՝ Ն. Տրուբեցկոյը տարբերակում է հնչաբանական նաև երրորդ տիպի միավորը՝ «լեզվական հնչյունը» (հմմտ. «Բոլոր, ինչպես հնչույթաբանորեն էական, այնպես էլ ոչ էական, հատկանիշների ամբողջությունը, որոնք դրսևորվում են հնչյունական հոսքնթացի այն կետում, որտեղ իրացվում է հնչույթը, մենք անվանում ենք **լեզվի հնչյուն (և համապատասխանաբար խոսքի հնչյուն)**» - ընդգծումն մերն է - Պ. Վ.), բայց մեջբերված հատվածի ընդգծված մասից երևում է, որ այդ գաղափարը նա հստակ չի ձևակերպում, այն երկիմաստ է հնչում: Ըստ ամենայնի՝ նշանավոր հնչույթաբանը դարձյալ նկատի ունի **խոսքային հնչյունը**: Ավելի շուտ հենց դրա մասին է վկայում անմիջականորեն հաջորդող պարբերությունը՝ գերմաներենից բերված օրինակներով (տե՛ս Трубеевой Н. С. *Основы фонологии*, М., 2000, с. 44):

երկրորդայինի առարկան լեզվախոսության անհատական կողմն է, այսինքն՝ խոսքը, ներառյալ հնչողությունը. այն հոգեֆիզիկական է»¹² (ընդգծումը մերն է - Պ. Վ.): Թե՛ լեզուն և թե՛ խոսքը համասեռ երևույթներ են, իսկ նրանց միասնությունը հանդիսացող լեզվախոսությունը տարասեռ երևույթ է:

Լեզվի և խոսքի ըմբռնման այսպիսի հայեցակարգից բխում է հնչական երկու տիպի միավորների՝ լեզվական հնչյունի (այսինքն՝ հնչույթի) և խոսքային հնչյունի (կամ հնչուրդի) տարբերակումը, ինչը և առկա է XX դարի կեսերի գրեթե բոլոր հնչույթաբանական տեսություններում, այդ թվում՝ Ն. Տրուբեցկոյի գործառական հնչույթաբանության մեջ: Հարցի բնույթը փոխվում է, երբ լեզուն դիտվում է որպես տարասեռ երևույթ՝ օժտված ինչպես հասարակական, այնպես էլ անհատական կողմերով¹³: Լեզվի միայն այսպիսի ըմբռնման դեպքում է տրամաբանական թվում երեք տիպի հնչական միավորի՝ խոսքային հնչյունի, լեզվական հնչյունի և հնչույթի տարբերակումը. վերջինը՝ որպես լեզվական կառուցվածքի վերացարկված բաղադրիչ, այսինքն՝ գիտական կոնստրուկտ:

Է. Աղայանի կողմից ևս երեք տիպի հնչական միավորների տարբերակման գաղափարը, ըստ էության, հիմնված է լեզվախոսքային հարաբերակցության եռա-

¹² Соскюр Ф. де, Труды по языкознанию, М., 1977, с. 57.

¹³ Արդարության դեմ չմեղանչելու համար պիտի խոստովանել, որ «Դասընթացի» հեղինակին խորթ չէ անհատի գիտակցության մեջ լեզվական հա-մակարգի առկայության ըմբռնումը, այն վերապահությամբ, որ անհատական լեզվական համակարգը համարժեք չէ հասարակական լեզվական համակարգին. այն հասարակական լեզվահամակարգի մանրակերտն է (հմմտ. «Լեզուն խոսքի պրակտիկայում միննույն հասարակական կոլեկտիվին պատկանողների մեջ տպա-փոխված գանձ է. դա յուրաքանչյուրի, ավելի ճիշտ՝ անհատների մի ամբողջ խմբի ուղեղներում գործուն կերպով առկա քերականական համակարգ է, քանզի լեզուն ամբողջությամբ գոյություն չունի նրանցից ոչ մեկի մեջ, այն լիարժեքորեն գոյություն ունի միայն կոլեկտիվի մեջ» (տե՛ս նույն տեղում, էջ 52): Այս միանգամայն ճիշտ դիտարկումը, սակայն, «Դասընթացում» չի հասնում տրամաբանական հանգուցալուծման, որովհետև նրա հեղինակը, այնուամենայնիվ, մնում է լեզվի և խոսքի՝ որպես հասարակականի և անհատականի հակադրության տեսակետին. հմմտ. «Բաժանելով լեզուն և խոսքը՝ մենք դրանով իսկ բաժանում ենք. 1) հասարակականը անհատականից. 2) էականը երկրորդականից և շատ թե քիչ պատահականից» (նույն տեղում):

Լեզվի՝ որպես տարասեռ՝ միաժամանակ հասարակական և անհատական երևույթի ըմբռնումը որոշակի ձևակերպում է ստանում Է. Կոսերյուի և Գ. Ջա-հուկյանի աշխատություններում: Հմմտ. «Լեզուն գոյություն ունի միայն անհատների խոսքում, խոսքը միշտ ենթադրում է ինչ-որ որոշակի լեզու» [տե՛ս Կосерью Э. Синхрония, диахрония и история (Новое в лингвистике, вып. III, М., 1963, с. 157)]: «... խոսքը՝ որպես անհատական երևույթ, կոլեկտիվի լեզվին հակադրվում է անհատի լեզվի միջոցով: Այդ դեպքում մենք ունենք, մի կողմից, կոլեկտիվի լեզվի և անհատի լեզվի, մյուսից՝ անհատի լեզվի և նրա խոսքային իրացումների՝ որպես հնարավորության և իրականության հակադրություն» (Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, М., 1999, с. 12-13):

կողմ հակադրության վրա, այն տարբերությամբ, սակայն, որ նրա հայեցակարգում անհատական լեզվին փոխարինում է հասարակական խոսքը (հմմտ. «... անհատի մեջ կազմվող ներքին խոսքն էլ իր հիմքով հասարակական է¹⁴»): Լեզվախոսքային հարաբերակցության եռակողմ հակադրությունը Աղայանի հայեցակարգում ակնհայտ է դառնում հատկապես նախորդ հրատարակությունների համապատասխան թեմաներին զուգադրելու դեպքում (հմմտ. **Աղայան Է.**, Լեզվաբանության ներածություն, Ե., 1963, էջ 67-71):

Բհարկե, հնչաբանական մակարդակում երեք կարգի միավոր տարբերակել են նաև ուրիշները, բայց նույնական չեն այդ միավորների բնութագրման հայեցակարգային հիմքերը: Այսպես, մոս-կովյան հնչույթաբանական դպրոցի (ՄՀԴ) հիմնադիր ներկայացուցիչներից Պ. Կուզնեցովը ևս ուշ շրջանի իր հոդվածներից մեկում գրում է խոսքային հնչյունի, լեզվական հնչյունի և հնչույթի տարբերակման անհրաժեշտության մասին, որոնցից միայն խոսքի հնչյունը բնութագրային նույնություն ունի պրոֆ. Աղայանի կողմից տարբերակված խոսքային բաղադրիչի՝ հնչուրդի հետ: Մյուս միավորների դեպքում պատկերը փոքր-ինչ այլ է: Եթե Է. Աղայանի հնչաբանական հայեցակարգում լեզվի հնչյունն ունի հոգեբանական բնութագիր և որպես այդպիսին (ինչպես արդեն նշվել է) համարժեք է դր Կուրտենեի հնչույթին, ապա Պ. Կուզնեցովի հայեցակարգում լեզվի հնչյունն ունի դասային բնութագիր. այդպիսին է «խոսքի հնչյունների՝ արտաբերական-ձայնաբանական առումով մեկը մյուսին մասնակիորեն մոտ, մասնակիորեն նույնական բազմությունը, որոնք հանդիպում են ամենատարբեր խոսքային հոսքնթացներում, ամենատարբեր իմաստակիր միավորների (բառերի, ձևայինների) կազմում»¹⁵: Պ. Կուզնեցովը նշում է լեզվի հնչյունի ընդգրկման տիրույթների մեջ մտնող խոսքային հնչյունները որոշելու երեք միջոց՝ 1) տվյալ լեզվով խոսողների զգացողությունը, 2) լեզվաբանական առումով նուրբ լսողությամբ լեզվաբան-դիտարկողի զգացողությունը, 3) հնչյունաբանական փորձառական սարքավորումները¹⁶:

¹⁴ **Աղայան Է. Բ.**, Լեզվաբանության հիմունքներ, էջ 114:

¹⁵ **Кузнецов П. С.** Об основных положениях фонологии (**Реформатский А. А.** Из истории о течественной фонологии, М., 1970, с. 474):

¹⁶ Հաղորդակցական-ընկալողական առումով նշված երեք միջոցների և հատկապես առաջին երկուսի միջև էական տարբերություն չկա, քանզի, օրինակ, **ազատ**, **արագ**, **անգամ** բառերի կազմում արտաբերվող [ա]-երի նույնականացման համար (այսինքն՝ որ դրանք վերաբերում են միևնույն հնչյունական տիպին) ո՛չ անհրաժեշտ է լեզվաբան լինել և ո՛չ էլ հնչյունաբանական փորձառական քննություն իրականացնել. բավարար է հայոց լեզվի իմացությունը, այն է՝ լեզվական պրակտիկան: Այդ պրակտիկան յուրաքանչյուր հայախոսի ավանդաբար հուշում է, որ հնչաշղթայում **ա**-երի ձեռք բերած սուլական՝ (զ-ի ազդեցությամբ), ատամնային (տ-ի ազդեցությամբ) կամ ռնգային (ն-ի

Միանգամայն տարբեր են երկու լեզվաբանների պատկերացումները հնչույթի մասին: Այս հարցում Պ. Կուզնեցովը ՄՀԴ-ի լիարժեք ներկայացուցիչ է: Նա ևս ունի հնչույթի գործառական ըմբռնում. վերջինի տարբերակումը պայմանավորում է ձևային կազմում նրա տեղով, ավելի ստույգ՝ ուժեղ դիրքում նրա դրսևորած հնչադրական: Այս չափորոշիչի կիրառումը առանձնահատուկ նշանակություն ունի շարժական շեշտ ունեցող լեզուների համար (օր.՝ արդի ռուսերենի), որոնցում նաև շեշտի տեղաշարժով է պայմանավորվում հնչույթային դիրքի տեսակը՝ ուժեղ կամ թույլ: Այսպես, ըստ ՄՀԴ-ի սկզբունքի՝ ռուս. вода[вода'], водяной[вѣдяно́й] և воды [во́ды] բառաձևերում արտաբերվող [a] [գրային օ], [ѣ] և [о] հնչյունները վերաբերում են <օ> հնչույթին, որովհետև ուժեղ (շեշտված) դիրքում այն արտասանվում է [օ], сад բառում և садовод բառի сад- բաղադրիչում արտաբերվող [a] և [ə] ձայնավորները վերաբերում են [a] հնչույթին, իսկ վերջին բաղաձայն հնչյունները ([т], [д])՝ <ա> հնչույթին:

Չնայած Պ. Կուզնեցովը հնչույթը սահմանում է որպես «խոսքի հնչյունների որոշակի դաս»¹⁷՝ տերմինային բնորոշման առումով յուրօրինակ կամուրջ նետելով ՄՀԴ-ի և ամերիկյան դեակրիպտիկ հնչույթաբանության միջև, այնուամենայնիվ, հնչույթաբանական վերլուծության առումով նա գործառական սկզբունքը կրող է:

Ինչպես արդեն տեսել ենք, Է. Ադայանը հնչույթի տարբերակումը չի պայմանավորում ձևային մեջ նրա տեղով. հնչույթային ուժեղ և թույլ դիրքերի գաղափարը նա կիրառում է ըստ Ն. Տրուբեցկոյի ըմբռնման: Մյուս կողմից, ՄՀԴ-ի հայեցակարգում հնչույթը վերացարկված միավոր, այսինքն՝ կոնստրուկտ չէ, որովհետև նույնանում է իր կիրառական տարբերակներից՝ խոսքային հնչյուններից, որն է մեկի հետ (այն այդպիսին է նաև ԼՀԴ-ի հնչույթաբանական հայեցակարգում. հմտ. հնչույթի հիմնական և ոչ հիմնական նրբերանգների ըմբռնումն ըստ Լ. Շչերբայի), իսկ Է. Ադայանի հայեցակարգում, ընդհակառակը, հնչույթը վերացարկված միավոր է, այն խոսքային հնչույթների ընդհանուր

ազդեցությամբ) երանգները չեն փոխում դրանց հնչյունական տիպը (իմա՝ դրանց չեն դարձնում այլ հնչույթ): Այլապես, օրինակ, ազատ և արատ բառերում կունենանք ոչ թե մեկ հնչույթային հակադրություն <զ>/<ր>, այլ՝ երկու. նաև սուլականացած <ա>-ի (ազատ) և թրթռային երանգով <ա>-ի (արատ): Իսկ իրականում այդպես չէ: Հակառակ դեպքում հնարավոր չէ պատկերացնել միննույն լեզվակիր հանրության անդամների առօրյա հաղորդակցումը, որովհետև նրանց ձնշող մասը ոչ լեզվաբանական հատուկ գիտելիքներ ունի, ոչ էլ պատկերացում՝ փորձառական հետազոտությունների մասին: Այդպիսով հարցը դարձյալ հանգում է իրողության հասարակական և անհատական ընկալմանը, այլ կերպ՝ լեզվական կանոնի գիտակցմանը, որի հիմքը սովորույթն է և լեզվական պրակտիկան:

¹⁷ См. у Кузнецов П. С., նշվ. աշխ., էջ 475:

պատկերացումն է հաղորդակցվողների գիտակցության մեջ (հմմտ. «...հնչույթը վերացարկված ու վերացական միավոր է...»¹⁸): Հնչույթը վերացարկված միավոր էր համարում նաև Տրուբեցկոյը (հմմտ. «Եվ որովհետև յուրաքանչյուր հնչույթ անպայմանորեն հնչույթաբանական հակադրության անդամ է, ապա նա համարնկնում է ոչ թե որոշակի հնչյունին, այլ միայն նրա հնչույթաբանորեն էական հատկանիշներին»¹⁹): Բսկ հնչույթաբանական (նաև հնչյունաբանական) հատկանիշներն ինքնուրույնաբար գոյություն չունեն, նրանք գոյություն ունեն միայն հնչույթային (հնչյունական) միասնության մեջ: Հետևաբար, հնչույթաբանական հատկանիշներին (թեկուզ նրանց որոշակի միասնությանը) համընկնող միավորը նյութական չէ, վերացարկում է նյութականությունից և ավելի շուտ մետալեզվական միավոր է, քան բուն լեզվական:

Է. Աղայանի տարբերակած հնչաբանական միավորների եռատիպ համակարգի հետ զգալի ընդհանրություն ունի Լ. Շչերբայի աշակերտ և նրա սկզբունքների հմուտ զարգացնող Լ. Զինդերի ներկայացրած հնչաբանական միավորների համակարգը: Նա տարբերակում է **հնչակը** (фон) որպես «առանձնակի արտասանական ակտի արդյունք», որը տարբեր է ինչպես անհատից անհատ, այնպես էլ «արտասանությունից արտասանություն» (հմմտ. «... հնչույթը կենդանի խոսքում արտասանված յուրաքանչյուր հնչյունի իրական դրսևորումն է», «... միևնույն հնչյունի հնչույթները անվերջորեն բազմաթիվ են ու բազմազան»²⁰, «... հնչույթը մասնավորն է, հնչյունի իրական դրսևորումը...»²¹, **այլահնչակը** (аллофон)՝ որպես հնչույթի դիրքային տարբերակ, որն իրացվում է հնչակի միջոցով, **հնչույթը** (фонема)՝ որպես այլահնչակների ընդհանուր պատկերացումը հաղորդակցվողների գիտակցության մեջ: Եթե հնչակը խոսքային նյութական միավոր է, ապա այլահնչակը և հնչույթը լեզվական միավորներ են²²: Այսպես, ռուս. **дом** «տուն» բառի (о՝ ձայնավորը յուրաքանչյուր առանձին (անհատական) արտասանության դեպքում ունենում է մի նոր երանգ, օրինակ՝ բաց կամ փակ, լայն կամ նեղ, երկարացված կամ կարճ են, որը անհատական բնույթ ունի: Այդ երանգներից որևէ մեկն ունեցող [о]-ն, ըստ Զինդերի, հնչակ է՝ <о> հնչույթի՝ կենդանի խոսքում արտաբերվող առանձնակի արտասանական ակտը: **Дом, ворота, сон, молод** բառերում արտաբերվող [о]-երը այլահնչակներ են կամ «համակցային տարբերակներ», որովհետև նրանց

¹⁸ Տե՛ս Է. Աղայան Է. Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ, էջ 245:

¹⁹ Трубецкой Н. С. նշվ. աշխ., էջ 43.

²⁰ Աղայան Է. Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ, էջ 237:

²¹ Նույն տեղում, էջ 239:

²² Տե՛ս Զиндер Л. Р. *Общая фонетика*, М., 1979, с. 47-48.

արտասանական յուրահատկությունները (լրացուցիչ շրթնայնացում, թրթռային և ատամնային երանգներ, ռնգայնացում և այլն) պայմանավորված են հնչաշղթայում կրած ազդեցությամբ, որի դեպքում էական չէ անհատական խոսքային ակտի գործոնը:

Զինդերի եռաբաղադրիչ հնչաբանական հայեցակարգը ևս չի նույնանում Է. Աղայանի հայեցակարգին: Դրանցում նույնական են միայն խոսքային միավորները՝ հնչակն ըստ Լ. Զինդերի և հնչուրդն ըստ Է. Աղայանի: Ի տարբերություն աղայանական հնչյունի, զինդերյան այլահնչակը, որ առաջինի համարժեքն է իբրև միավոր, հոգեբանական բնութագիր չունի: Նույնպիսի տարբերությամբ են հատկանշվում նաև երկու հայեցակարգերի հնչույթները. զինդերյան հնչույթը չի բնորոշվում իբրև լեզվական կառուցվածքի վերացարկված միավոր. այն պարզապես հնչույթատարբերակիչ հատկանիշներից բաղկացած լեզվական միավոր է: Ավելին, հաշվի առնելով Լ. Զինդերի հնչույթաբանական «դավանանքը»՝ նրա պատկերացրած հնչույթն ավելի շուտ նյութական բնույթ ունի, քան վերացական:

Հնչույթի գործառական բնորոշումն ընդունելով որպես «լեզվի հնչյունային համակարգի վերլուծության և ուսումնասիրության տեսակետից... միակ ճիշտ մոտեցում»՝ «իմացաբանական տեսակետից», սակայն, Է. Աղայանն այդ սահմանումը բավարար չի համարում: Վերջինիս կարծիքով, չնայած որ ձևայինների և բառերի կազմում, հնչույթը, որպես կանոն, իրականացնում է իմաստազատիչ դեր, հնչույթային էության համար, սակայն, գլխավորը իմաստաբաղադրիչ գործառույթն է, իսկ իմաստազատիչը նրանից ածանցյալ է: Իմաստազատիչ գործառույթի համեմատությամբ իմաստաբաղադրիչ գործառույթն առաջնային համարելը սոսկ ձևակերպման հարց չէ, այլ սկզբունքային, որը, ըստ Է. Աղայանի, ակնհայտ է հատկապես համանունության դեպքում: Համաձայն հնչույթի իմաստազատիչ բնութագրի՝ իմաստի տարբերությունը ենթադրում է ձևի գոնե նվազագույն տարբերություն (հմմտ. հայ. **բար** «պտուղ» // **պար**, **սուր** // **գուր**, **դուր** («աշխատանքային գործիք») // **տուր** («տալ» բայի հրամ. եղ. ձևը) // **թուր** (զինատեսակը), ռուս. **том** «հատոր» // **дом** «տուն», **тень** «ստվեր» // **день** «օր» ևն): Այս սկզբունքը խախտվում է համանուն ձևերի դեպքում (հմմտ. հայ. **փող** «պարանոց» // **փող** «դրամ» // **փող** «երաժշտական գործիք», **այր** «տղամարդ» // **այր** «քարանձավ», **հոտ** «բույր» // **հոտ** «ոչխարների խումբ», - ռուս. **пол** «հատակ» // **пол** «սեն» (мужской пол «արական սեն»), - **предложение** «նախադասություն» // **предложение** «առաջարկություն», **рядом** «մոտ, կողքին» // **рядом** (ряд «շարք» բառի էգ. թ. գործ. հ.), - անգլ. **busy** [ˈbizi] «զբաղված, ջանասեր» // **busy** [ˈbizi] «խուզարկու», **right** (rait(«աջ» // **right** «ճիշտ, ուղիղ», **second** [sekənd] «վայրկյան, ակնթարթ» // **second** [sekənd] «օգնական,

հաջորդն ըստ աստիճանի», **watch** [wotʃ] «ժամացույց (գրպանի, թնի)» // **watch** [wotʃ] «զգոնություն, ուշադրություն» - հայ.-**ում** (ածանց. ըրոշ-ում, լուծ-ում) // **-ում** (վերջավորություն. գրքում, այգ-ում), **-ի** (հոլով. վերջ.- քար-ի) // **-ի** (ըղձ. ասպանիի ցուցիչ- խոս-ի) // **-ի** (ժխտական դերբայի վերջ. չգր-ի) // **-ի** (ածանց. հայել-ի, ածել-ի) և այլն): Է. Աղայանի կարծիքով, հնչույթի՝ որպես իմաստատարբերակիչ միավորի և համանունների ձևային ան-տարբերակելիության միջև հակասությունը վերանում է, երբ հնչույթի բնութագրական հատկանիշ է համարվում իմաստա-բաղադրիչ գործառությունը, իսկ իմաստատարբերակելիությունը՝ նրանից ածանցյալ: Այսինքն, ձևույթի և բառի կազմում հնչույթն իրականացնում է ոչ միայն իմաստի տարբերակման, այլև (և առաջին հերթին) իմաստի նույնականացման գործառությո՜ւթ: Այսպես, հայ. **վիպել** և **վիպական**, **վիպասան** բառերի կազմում առկա է միևնույն **վիպ-** (<վեպ-<վէպ-) ձևույթը, չնայած այն հանգամանքին, որ այդ բառերում, հնչաշղթայով պայմանավորված, արտասանվում են տարբեր [պ]-եր (առաջինում՝ [ե]-ի, մյուսներում՝ [ա]-ի արտաբերական երանգներով հարստացած), ռուս. **коза** // **козу**, **слуга** // **слуг** զույգերից առաջինում կա [з]//[зʰ], երկրորդում՝ [г]//[к(հնչյունական հերթագայությունը, բայց նրանց հիմքերը ([коз-]//[козʰ- (, [слуг-]//[слук-]) ունեն հնչույթային նույնականություն, որի պատճառով էլ դրանք միևնույն բառի տարբեր ձևերն են և ոչ թե տարբեր բառեր:

Ուշագրավ է, որ, նկատելով հնչույթային բնութագրի համար այդ կարևոր չափանիշը, Է. Աղայանն այն չի ներառել հնչույթի սահմանման մեջ (հմտ. «...հնչույթը լեզվական կառուցվածքի վերացարկված միավոր է իմաստազատիչ հակադրությունների համակարգում»²³):

4) Ն. Տրուբեցկոյի տարբերակած հնչույթային երեք հակադրություններից՝ **մասնական** (привативный) (ըստ Է. Աղայանի՝ **լծորդական**), **աստիճանական** (градуальный) և **համագորային** (эквиполент-ный)²⁴, Է. Աղայանը «վիճելի» է համարում վերջինը:

Այս առումով պիտի նկատել, որ, ընդհանրապես բարձր գնահատելով Տրուբեցկոյի «Հնչույթաբանության հիմունքները», ուրիշները ևս նրանում մատնանշել են ոչ

²³ Այդ առումով ավելի ամբողջական է Ա. Ռեֆորմատսկու սահմանումը. «Հնչույթները լեզվի հնչյունական կառույցի նվազագույն միավորներ են, որոնք ծառայում են լեզվի իմաստակիր միավորների ձևավորմանը և տարբերակմանը» (Реформатский А. А. Введение в языковедение, М., 1967, с. 211): Այս սահմանումը գրեթե կրկնում է Մ. Վ. Պանովը (տե՛ս Панов М. В. Современный русский язык, М., 1979, с. 94):

²⁴ Է. Աղայանը **էկվիպոլենտ** հակադրության համար գործածում է **հոմանիշ** տերմինը:

ընդունելի, սուբյեկտիվ դրույթներ, նույնիսկ՝ հայեցակարգային հակասություններ²⁵: Վերջին կարգի է համարվում, օրինակ, այն, որ նա «պնդել է հնչյունաբանությունը և հնչույթաբանությունը խստորեն տարանջատելու» միտքը, «չնայած որ նրա հնչույթաբանական կառուցումների հիմքում ընկած է հենց հնչյունական խոսքը»²⁶:

Ն. Տրուբեցկոյը համազոր է անվանում «այնպիսի հակադրությունները, որոնց երկու անդամներն էլ տրամաբանորեն հավասարազոր են, այսինքն՝ ոչ որևէ հատկանիշի երկու աստիճաններն են, ոչ էլ՝ հատկանիշի հաստատումը կամ ժխտումը»²⁷:

Հնչույթային հակադրության տեսակի ճշտումը, ըստ Տրուբեցկոյի, կախված է՝ 1) «մասամբ կառուցվածքից (իմա՝ լեզվի - Պ. Վ.), մասամբ էլ՝ հնչույթների համակարգի գործառնությունից», 2) այն տեսանկյունից, որով դիտարկվում է տվյալ հակադրությունը: Այսպես, *t-d* հակադրությունը մասնական է, եթե որպես տարբերակիչ հատկանիշ ուշադրություն է դարձվում «ձայնի մասնակցությանը կամ լեզվի մկանունքի լարվածությանը», և անտեսվում են մյուս հատկանիշները: Նույն հակադրությունը կարող է աստիճանական համարվել այնպիսի լեզուներում, որոնցում տարբերակվում է ձայնի և աղմուկի հարաբերակցության առնվազն երեք աստիճան, ինչպես՝ հայերենում՝ դ-տ-թ /d-t-th/, ուր թ/th/-ն դ/d/-ի համեմատությամբ հատկանշվում է խլության ավելի բարձր աստիճանով, քան տ/t/-ի համեմատությամբ կամ՝ տ/t/-ն դ/d/-ի համեմատությամբ (իմաստ. սանսկրիտում *dh-d-t* հակադրությունը), բայց, օրինակ, ռուսերենում կամ ֆրանսերենում *t-d* /t-d/ հակադրությունը չի կարող աստիճանական համարվել, որովհետև այդ լեզուներում ձայնեղության /խլության հատկանիշով կա միայն երկու հակադրություն: Ինչպես մասնական, այնպես էլ աստիճանական հակադրության համար ընդհանուր է այն, որ, կախված հակադրության դիտանկյունից, հակադրություն ձևավորող հատկանիշներից մեկը կլինի նշույթավորված, իսկ մյուսը՝ ոչ: Օրինակ, ըստ ձայնեղության հատկանիշի՝ *t-d* հակադրության մեջ նշույթավորված կլինի *d*-ն, իսկ ըստ խլության հատկանիշի՝ *t*-ն: Սակայն կան հնչույթային հակադրություններ (իսկ դրանք «ամենահաճախակի հակադրություններն են ցանկացած լեզվում»²⁸), որոնցում հակադրության երկու անդամներն էլ «նշույթավորված են», բայց նրանք ինքնուրույն են և տարբեր են. իմաստ. տ-պ /t-p/ հակադրությունը հայերենի տաք (ըղձ. անց., եզ. թ., 3-րդ դ.) - պաք

²⁵ См. у. Реформатский А. А. Н. С. Трубецкой и его «Основы фонологии» (Трубецкой Н. С., նշվ. աշխ., էջ 322-341):

²⁶ См. у. Общее языкознание (под общей ред. Супруна А. Е.), Минск, 1983, с. 294-295:

²⁷ Трубецкой Н. С., նշվ. աշխ., էջ 80:

²⁸ См. у. Трубецкой Н. С., նշվ. աշխ.:

«պարելը» կամ պ-կ /p-k/-ն՝ **պար-կար** (կամ պակասավոր բայի անց. ժ., եզ. թ., 3-րդ դ.) զույգերում, որոնցից առաջինում հնչույթային հակադրությունը տեղի է ունենում ատամնային-շրթնային, իսկ երկրորդում՝ շրթնային - հետնալեզվային հատկանիշների հակադրությամբ (մյուս հատկանիշներն ընդհանուր են բոլոր հնչույթ-ների համար. պարզ խուլ են և պայթական):

Մասնական և աստիճանական հակադրություններից **համագո-րայինի** տարբերությունը հանգում է նրան, որ վերջինի դեպքում «ըստ հնչույթների համակարգի գործառնության պայմանների՝ անհատկանիշության (իմա՝ չնշույթավորվածության - Պ. Վ.) հասկացությունը կիրառելի»²⁹ չէ ոչ t-ի, ոչ էլ d-ի նկատմամբ:

Բնարկե, ճիշտ չի լինի ասել, որ համագորայինի՝ որպես հըն-չույթային հակադրության տեսակի տարբերակման համար առհասարակ հիմքեր չկան (այդ հիմքը հակադրության երկու կողմերի նշույթավորվածությունն է), բայց ակնհայտ է, որ, ի տարբերություն հակադրության մյուս տեսակների առանձնացման համար բավական որոշակի հիմքերի, համագորայինի տարբերակման հիմքերը թույլ են: Թերևս ավելի համոզիչ կլինեք համագորային և մասնական հակադրությունները միավորել իբրև մեկ հակադրության տարբերակներ, որովհետև սկզբունքային առումով դրանց միջև տարբերությունը մեծ չէ, ի տարբերություն աստիճանականի, որի առանձնացման սկզբունքն այլ է:

Ուշագրավ է, որ հնչույթային հակադրությունների նշված երեք տեսակների (և ոչ միայն **համագորային** համարվածի) առանձնացման առումով վերապահումներ են արտահայտել նաև ուրիշները: Այսպես, Ա. Ռեֆորմատսկին վիճելի է համարում հարցերի ավելի լայն շրջանակ. «Նրա դատողություններում այդ առումով շատ բան է կասկածներ առաջացնում. Ինչու՞ պիտի հակադրությունների դասակարգումը դիտարկել այդքան տարբեր *prinzipa divizionisi*-ի տեսանկյունից: Ինչու՞ «մաքուր տրամաբանական հարաբերությունները առկա չեն նախորդ դասակարգումներում: Ինչու՞ հակադրությունների ստորն հաջորդող կարգերը «նշանակություն չունեն հնչույթային կազմի զուտ արտաքին կառուցվածքի» համար: Եվ ի՞նչ է «հնչույթային կազմի զուտ արտաքին կառուցվածքը»³⁰: «Ընդհանուր լեզվաբանության» հեղինակներն այդ առումով ավելի հեռուն են գնում: Նրանք հակված են հակադրությունների բոլոր երեք տեսակներն էլ վերագրելու «մետալեզվին» (վերջին հաշվով՝ կոնկրետ լեզվաբանական տեսությանը, այն է՝ հեղինակային մեկ-

²⁹ Նույն տեղում, էջ 82:

³⁰ Реформатский А. А. Н. С. Трубецкой и его «Основы фонологии» (Трубецкой Н. С., նշվ. աշխ., էջ 327).

նությանը), քան թե բուն լեզվին³¹: Իսկ Ն. Տրուբեցկոյը կարծես կանխազգացել է նմանօրինակ ընկալումների վտանգը. «Չպետք է, սակայն, մտածել, որ **այդպիսի բնորոշումը** (ընդգծումը մերն է. իմա՝ հնչույթաբանական հակադրությունների այս կամ այն տե-սակի - Պ. Վ.) գուտ սուբյեկտիվ է և կամայական»³²:

Թեպետև է. Ադայանը, ինչպես տեսանք, հնչույթի տեսությունը և հնչույթաբանական վերլուծությունը ներկայացնում է ըստ Տրուբեցկոյի ուսմունքի, այնուամենայնիվ, դեռևս 60-ականների սկզբին մշակում է նաև հնչույթաբանական բաշխական վերլուծության նոր մոդել, որտեղ բաշխման և լրացուցիչ բաշխման հասկացությունները փոխարինում է ոլորտի, գերոլորտի, կիսոլորտի, մեծոլորտի և մանրոլորտի հասկացություններով՝ այդպիսով, ըստ ամենայնի, առաջարկելով հնչույթի և նրա խոսքային տարատեսակների բաշխվածության սպառիչ նկարագրման եղանակ: Այս խնդրի քննությունը, սակայն, մեր նպատակից դուրս է, որքանով այն վերաբերում է հնչույթաբանական վերլուծությանը և ոչ թե բուն հնչույթի տեսությանը:

Չնայած որ նախորդ դարի ընթացքում հնչույթի հասկացությունը մնայուն տեղ է ունեցել հայ լեզվաբանության մեջ, պիտի ընդունել, սակայն, որ, առանձին բացառություններով³³, դրանք հայտնի տեսությունների տեղայնացումներ են: Պրոֆ. Ադայանն առաջինն էր, որ ոչ միայն հայերենի հնչյունական համակարգի նկատմամբ հետևողականորեն կիրառեց ամենից հաջողված հնչույթաբանական տեսություններից մեկը՝ Ն. Տրուբեցկոյի գործառական ուսմունքը, այլև այն հարստացրեց նոր գաղափարներով: Հնչույթաբանական հարցերի նկատմամբ դրսևորած իր սկզբունքային դրությամբ նա խթանեց հայ լեզվաբանական մտքի աճող հետաքրքրությունը դեպի հնչույթի ուսմունքը: Ավելին, գրաբարի հնչույթային համակարգին նվիրված իր խորահմուտ քննությամբ³⁴ Է. Բ. Ադայանը, ըստ էության, եղավ հնչույթաբանության հիմնադիրը հայ լեզվաբանության մեջ:

³¹ Ск'и Общее языкознание, М., 1979, էջ 294:

³² Трубецкой Н. С., նշվ. աշխ., էջ 81:

³³ Հմմտ. Զահուկյան Գ. Բ., Ընդհանուր և հայ հնչույթաբանության մի քանի հարցեր (նույնի՝ Հայոց լեզվի տեսության և պատմության հիմնահարցերը, Բեյրութ, 2000, էջ 7-25):

³⁴ Ск'и Ադայան Է. Բ., Գրաբարի քերականություն. հնչյունաբանություն, Ե., 1964:

Э. АГАЯН – ТЕОРЕТИК ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ФОНОЛОГИИ**ПЕТРОСЯН В. З.****Резюме**

Фонологические взгляды Э. Агаяна формировались на протяжении сорока лет начиная с его “Курса общей лингвистики” (1947) и кончая «Основами языкознания» (1987). В этот период формирование его фонологических взглядов происходило не за счёт их качественных изменений. Учёный выделяет три фазы в определении фонемы: 1) коммуникативная или социальная, 2) гносеологическая-физическая, 3) смысловозначительная - абстрактная. В отличие от первой и второй фаз, в которых фонема считается материальной единицей, в третьей фазе она определяется как “абстрактная единица структуры языка”. Помимо фонемы и звука вводится понятие третьей единицы-фона (hnhurd), представляющей первые две единицы в речевом плане. В основе выдвижения трехчленной системы фонематических единиц лежит новая концепция восприятия языка и речи, согласно которой различаются общественная речь (Э. Косериу, Г. Джаукян) и индивидуальный язык.

Э. Агаян не только обогатил фонологию новыми идеями, используя принципы функциональной фонологии, но и предложил новую модель фонологического дистрибутивного анализа, став основоположником фонологии в армянском языкознании.

E. AGHAYAN: THE THEORIST OF FUNCTIONAL PHONOLOGY**V. PETROSYAN****Abstract**

Aghayan's phonological research took 40 years starting with his book – “A Course on General Linguistics” (1947) and completed in “Fundamentals of Linguistics” (1987). In this period, most of his research focused on the qualitative changes of phonemes and the scientist proposed three components when defining a phoneme.

The perception of language and speech underlies the three-component system of phonemic units, according to which speech is not only an individual plan, but also a social one.

Professor Aghayan's contribution to phonology is also significant due to the new model he proposed for phonemic distributive analysis. His profound research into the phonemic system of Grammar of Grabar made him the founder of Phonology in Armenian linguistics.